

## Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ն Ի

### ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆԻ

Վաստակաւոր Արշակ Զօպանեանի նամակները, որոնք հոս կը հրատարակեմ, փոքր նպաստ մը կը սեպեմ այդ կարեւոր դէմքին աւելի ամբողջական ըլլալուն համար: Զօպանեան անտարակոյս մեզմէ բաւական վերջ միայն կարելի պիտի ըլլայ իրապէս արժեւորել, երբ այլեւս իրեն ժամանակակիցներու տեղի կամ անտեղի կ'իրենքը, լաւ կամ գէշ ծայրայեղ դիտողութիւնները ժամանակին հետ կ'որսնցուցած պիտի ըլլան իրենց կողմնակցական, անձնական շեշտը, եւ Զօպանեան պիտի ներկայացուի իր աշխատանքին կարեւորութեամբ:

Զօպանեան, ըլլալով մեր հասարակական կեանքին բազմապիսի բեմերուն վրայ շեշտեալ գործող, տարակոյս չկայ որ ենթակայ պիտի ըլլար վէճի՝ իբր անձ, ազգային գործիչ, գրագէտ, եւ մշակոյթի գործիչ: Ոչ ալ կարելի է տարակուսիլ որ իրեն պէս եռանդուն եւ կորովի անձնատուրքիւն մը գնահատելի կողմերու հետ չունենայ նաև բննադատելի կողմեր: Նախընտրելի է որ նժարը որով ան պիտի կշռուի՝ ազատ ըլլայ քեր ու դէմ ճշումներէ: Այդ իսկ պատճառաւ ապագան պիտի ըլլայ այն վստահելի ժամանակը երբ ան գարնուի կշիռի: Ատոր համար յուշերէ աւելի իր անձնական նամակները, ազատ՝ «պաշտօնապէս» արտայայտուելու ստիպողականութենէն, պիտի ըլլան զինք հարազատօրէն խնամկարելու խիները: Նամակներ՝ որոնք հարազատօրէն գրուած ըլլան գուցէ շատ աննշան նկատուած բաներու մասին, ուր սակայն գրողը բոլորովին անշտար կը ներկայանայ:

Զօպանեանի ինծի գրած այս նամակներուն մէջ կը պակսին շողշողուն, կարեւոր հարցեր, անձեր: Հոն աւելի բնական շունչ մը կայ սովորական նրկատուող բաներու մասին, ուր սակայն Զօպանեան կ'երեւի իբր Զօպանեան: Զանոնք կը հրատարակեմ պարզապէս, որովհետեւ իրն են եւ ո՛չ քէ որովհետեւ *հեծի* գրուած են: Որոշ է որ իմ անձս նշանակութիւն մը չունի. նամակները պարզապէս Զօպանեանն է որ կը ներկայացնեն: Անոնք ցոյց կու տան ինչ որ Զօպանեանը կը հետաքրքրէր, ինչ որ կարեւոր էր իր համար մեր յարաբերութեան միջոցին: Ես զանոնք կը հրատարակեմ պարզապէս ինչպէս որ պիտի հրատարակէի հին ձեռագիրներէ հանուած անտիպ նիւթ մը՝ որ կրնայ գոնէ նոր ստորակէտ մը աւելցնել մեր գիտցածին վրայ:

Իւրաքանչիւր հրատարակուած նամակի վերջ կ'աւելցնեմ ինչ ծանօթութիւն որ կարելի է եւ կարիք կայ:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

## 1

(կանաչագոյն քղրատարական սովորական բացիկ) :

Փարիզ, 29 Հոկտ. 1929

Սիրելի Պ. Յ. Բիւրական,

Ստացայ ձեր նամակը և Ձեր անունը ինձ ծանօթ է Հանդէս Ամսօրեայի, Բազմավէպի էջերէն: Կը զրկեմ ձեզի Անահիտի առաջին երկու թիւերը, երբորդն ալ որ արդէն տպուած է՝ կը զրկուի քիչ օրէն:

Տարեկան բաժնեկիներն է հինգ տոլար:

Սիրալիբ բարեւներով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Զօպանեանին ես անձամբ հանդիպած էի Նիւ Եորք 20ական թիւերուն սկիզբը իր այցելութեան ժամանակ, երբ դեռ երիտասարդ էի:

## 2

(Երկու քերք անգիծ սպիտակ քուղր):

Սիրելի Պ. Բիւրական,

Ստացայ ձեր նամակը և թղկութանցիւ վրայ ձեր յօդուածը: Շնորհակալ եմ ձեր փափաքին համար Անահիտին աջակցելու: Դժբախտաբար այդ յօդուածին մէջ չափազանց քիչ բան կայ որ նոր բլլայ: Միակ նորութիւնը «Յորժամ յիշեմ զօր սոսկալի» տաղը: Բայց ևս ունիմ անոր օրինակութիւնը (ջնջուած բառ մը հաւանաբար Ա. Անտոնեանի) ուրիշ հին տաղարանէ մը քաղուած, և մտադիր եմ առանձին հրատարակել Անահիտի մէջ: Գիտէք որ Թրլկութանցիւ ալ շատ կը զրազիմ, և ևս ալ զիտաւորութիւն ունիմ անոր տաղերուն մէկ հաւաքածոն հրատարակել: Անորի մը արդէն հրատարակեցի Անահիտի առաջին թիւին մէջ, ուրիշներ ալ կան զոր պիտի հրատարակեմ:

Ներողամիտ պիտի բլլաք ուրեմն եթէ չհրատարակեմ ձեր յօդուածը:

Ընդունեցէք սիրալիբ բարեւներս:

Ա. Զօպանեան

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

10 Յունուար 1930

Ծանօթութիւն.— Զօպանեանի հրատարակած «Անտիպ տաղ մը» (Անահիտ, թիւ 1, 1929, էջ 47), Թլկութանցիի «Խոստովանիմք եւ դաւանիմք ըզքեզ, Աստուած անժամանակ» սկզբնատողով եւ անխորազիր տաղն է:

Իսկ իմ իրեն զրկած «Տալ ի վերայ դատաստանի» տաղը, որ կը սկսի «Յորժամ յիշեմ զօր սոսկալի», հրատարակեց 1930ին, թիւ 5, էջ 62: Դժբախտաբար իմ անտիպ յօդուածս չվերադարձուց: Շահեկան է որ 1930էն մինչեւ հիմա հրատարակուած Թլկութանցիի մասին յօդուածներուն եւ հատորներուն մէջ ալ ոչ ոք նոր բան մը ըսած է անոր կեանքին մասին: Զօպանեան ինքը բան մը չհրատարակեց Թլկութանցիի վերաբերմամբ:



(Նման նախորդին) :

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Ապրիլ 5 թուակիր նամակը եւ հայկական դորդերու մասին ձեր յօդուածը, պատկերներով միասին: Ծնորհակալ եմ: Հաճոյքով պիտի հրատարակեմ Անահիտի մէջ այդ շահեկան ուսումնասիրութիւնը, բայց քիչ մը պիտի սպասէք: Բ. տարուան առաջին թիւը արդէն լեզի լեցուն է եւ մէկ մաս մը տպուած: Ունիմ զէզ մը յօդուածներ, եւ անոնց համար չիմուած քիւլ- շէներ, որ բաւական առենէ ի վեր կը սպասեն. ստիպուած եմ Բ. տարուան Ա., Բ., Գ. թիւերուն մէջ տեղաւորել շատր, եւ յետոյ անցնիլ նոր ստացուած յօդուածներու. առկից դատ, ձեր յօդուածին պատկերներուն: քիւլշէներուն հա- մար բաւական ծախք կայ ընելիք, եւ տարուան մը սկիզբը՝ է՛ն դժուար ժա- մանակն է (զեռ առաջին տարուան բաժնեդինն իսկ բաւական բաժանորդներ չեն մտնար, իսկ երկրորդին, բացի խումբ մը պարտաճանաչ բաժանորդնե- րէ, ո՞վ զիտէ ե՞րբ պիտի մտնեն): Այս բոլորին համար, չեմ յուսար որ կա- րենամ հրատարակել ձեր յօդուածը Բ. տարուան երրորդ թիւէն առաջ. եթէ հնարաւորութիւն տեսնեմ առաջին մասը երկրորդին մէջ կը դնեմ, բայց չեմ յուսար: Հաւանօրէն առաջին մասը լոյս պիտի տեսնէ երրորդին եւ երկրորդ մասը չորրորդին մէջ: Պ. Սաղրգեանի յօդուածին պատկերները չեմ կրնար դը- նել ձեր յօդուածին հետ, որովհետեւ իր այդ յօդուածին հայերէն թարգմա- նութիւնը՝ յաւելուածներով, արդէն իսկ որոշած ենք հրատարակել Անահիտի մէջ, ձեր յօդուածին երեւալէն յետոյ պիտի երեւայ անիկա, եւ անոր պատ- կերները բնականաբար այն առեն պիտի հրատարակեմ: Սկեւռայի աւետարա- նին նկարը կը քանամ Հանդէս Ամսօրեայէն արտատպել:

Թիւորանցիի տաղին ձեր օրինակին թուականը կը ցաւիմ որ 1681ի տեղ 1881 տպեր են, կարեւոր սխալ է, վրիպակներուն մէջ նշանակեցի: Միւս- ները ջնջին բաներ են, եւ շատ անգամ ալ երկու օրինակին յաւադոյնը, իմ եր- րորդ՝ ենթադրական ձեւ մը՝ նախընտրելի նկատած եմ: Պէտք է ըսել որ եր- կու օրինակներն ալ սխալներով եւ աղաւաղումներով լեցուն էին արդէն:

Ընդունեցէք սիրալիր բարեւներս,

Ա. Զօպանեան

Փարիզ, 4 Յունիս 1930

Ծանօթութիւն.— Հայկական գորգերու մասին յօդուածս հրատարա- կեց Անահիտի 1930 (Բ. տարուան) քիւլ 3ին մէջ, էջ 67, «Գորգաշինութիւնը Հայոց մէջ»: Իսկ Բ. մասը հրատարակեց քիւլ 5-6ի մէջ (էջ 117): Պր. Սաղրգ- եանը Պր. Արմենակ Սաղրգեանն է, որուն մէկ աշխատութեան մէջ գործած- ուած մէկ երկու նկարներու արտահանութիւնները կը խնդրէի գործածել յօ- ուածիս մէջ: Այդ յօդուածը հրատարակուած էր փրանսերէն, որ յետոյ քարգ- մանաբար հրատարակուեցաւ Անահիտի մէջ: Բնական է չէր կարելի իմ յօ- ուածիս համար ատոր նկարներէն օգտագործել: Խնդրած էի Հանդէս Ամսօր- եայի մէջ Հ. Ն. Ակիմեանի հրատարակած Սկեւռայի աւետարանէն նկար մը արտատպել իմ յօդուածիս մէջ: Զօպանեան կա՛մ մոռցաւ, կա՛մ չկրցաւ հրա- տարակել ցանկացուած նկարը:

(Կանաչագոյն քղրատարական բացիկ) :

Սիրելի Պ. Քերտեան,

Ստացայ ձեր նամակը և ներսիակ հինդ տարար: Լիովին բուսական է իբր բաժնեդին Ա. և Բ. տարիներու: Արդէն կրնայիք բնաւ չգրկել, քանի որ ձեր աշխատակցութիւնը կը բերէք Անահիտի: Աւելցուելիք կտորը պիտի գնեմ ձեր յօդուածին մէջ: Նոյնպէս և երկու նոր նկարները:

Ո՛ւր էր որ միջոցներս լայն բլլային, Անահիտի ծաւալն այ կարենայի աւելի լայնցնել, և աշդպիտի բազմաթիւ նկարներով յօդուածներդ յաճախ հրատարակէի: Միջոցներս շատ սահմանափակ են, Անահիտի ծաւալը նեղ կուգայ, նիւթ չափ կայ, պատկերներ չափ, ծախք չափ: Դիւրին չէ տակէն ելլել: Բայց կեանքին համար դժուարութեանց դէմ մարտնչուել մէջ է: Եթէ Բ. թիւին չկրցայ, Գ. թիւին մէջ անպատճառ պիտի հրատարակեմ ձեր յօդուածին առաջին մասը:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Թուական չունի բացիկը, սակայն քղրատարական կնիքը «Յուլիս 3, 1930» է:

(Երկրերը սպիտակ անգիծ քուզք, նման քիւ 2ի) :

Սթեյլա Փլաժ, 19 Օգոստ. 1930

Սիրելի Պ. Քերտեան,

Ստացայ ձեր Օգոստ. 5 թուակիր նամակը այս փոքրիկ ծովափին վարայ, ուր եկած եմ քիչ մը հանդէսելու: «Սիրոյ տաղ»ը դոր օրինակելով գրկած էք, Քուչակեան շարքին կը պատկանի արդարեւ, բայց այդ օրինակը ուրկէ՞ քողեր էք, շատ աղաւաղեալ ու պակասաւոր է, քանի որ քառականներ իրարու խառնուած են և թերի են: Այդ նոյն տաղերը (բոլորը գրուած Գնջուած) իրենց լիակատար և աւելի ուղիղ ձեւով ևս հրատարակած եմ արդէն իմ «Նա-հապետ Քուչակի Դիւանը» գրքին մէջ:

Ինչպէս գրեցի ձեզի, Անահիտի Բ. տարուան Գ. թիւին մէջ պիտի երևի ձեր յօդուածին առաջին մասը, քիչէնէրը արդէն իսկ պատրաստել տրւած եմ:

Կ'ըսէք թէ կ'ուզէք հայերէն հին ձեռագիրներ գնել և արդէն 75 հաւա-հաւաքած էք: Պ. Պօղոս Էմէէրեան որուն նոյնպէս գրած էք եղեր այդ մասին, ինծի խօսեցաւ և ևս ըսի թէ հայ կին մը ինծի յանձնած է երկու հայերէն ձեռագիր. մին խոշոր Յայտմատւորք մը, միւսը Շարական մը, որպէսզի գնող մը գտնեմ՝ իրեն ու իր զաւակներուն ծառայութիւն մատուցանելու համար. և թէ 3500 կամ 4000 Փրանք տաք, այդ կիներ կը ձգէ ձեզի այդ ձեռագիրները: Այսպէս ըսի Պ. Էմէէրեանին, որ ուղեց որ ձեռագիրները իրեն գրկեմ: Իրեն գրե-կեցի, պիտի գրէր ձեզի այդ մասին: Մինչև ցարդ գրած բլլալու է: Շարական



նր լի է երաժշտական նախասխեմներով, Յայամաուրքին մէջ կան 6-7 նկարներ: Երկուքն ալ 17րդ կամ 18րդ դարու օրինակութիւններ են կարծեմ: Գրքեցէք ինծի թէ կ'ուղէ՞ք այդ դնով ծախու առնել այդ երկու ձեռագիրները: Կայ նաեւ ճամբու ծախքը: Յայամաուրքը բաւական ծանր է:

Պ. Մ. Եանդեանի կը գրկեմ Անահիտի Բ. տարւան Ա. թիւը երբ Փարիզ դառնամ եւ նամակ մըն ալ կը գրեմ իրեն, բաւով որ դուք խորհուրդ տուած էք եւ թէ ձենէ յօդուած մը պիտի երևի Գ. թիւին մէջ (Բ. թիւին մէջ անհնար է. լեզու-լեզուն է արդէն: Փարիզ դարձիս՝ հաճոյքով պիտի գրկեմ ձեզի՝ ձօնով մը՝ Հայ էջերէն օրինակ մը, թէ եւ այդ գրքէն շատ քիչ օրինակ մը նացած է): Շատ շնորհակալ եմ Անահիտին բաժանորդներ դանկու ձեր ազնիւ ջանադրութեան համար:

Սիրով ձերդ

Ա. Չօպանեան

Ծանօթութիւն. — Ձեմ գիտեր քէ ո՞վ բւած է Չօպանեանին քէ ես գրած եմ Պր. Պօղոս Էսմէրեանի՝ որուն հետ գործ մը չունէի եւ անուամբ միայն իմացած էի իր մասին: Այս երկու ձեռագիրներուն գնման հարցը բաւական տարօրինակ է: Թէ Չօպանեան ինչո՞ւ անոր գրկած է ինծի առաջարկուած ձեռագիրները՝ ինծի համար գաղտնիք է: Գուցէ ես գործածուած եմ տարգապէս իբր ձեռագիրներու արժէք տուող, որով Պր. Էսմէրեան կրնար այն գիներով որ Չօպանեանի նամակին մէջ նշանակուած էին, գնել եւ ձեռագիրներուն տէրը կը համոզուէր որ ես այդ գինը տուած եմ:

Չօպանեան ազնւօրէն ինծի գրկեց «Հայ էջեր»էն օրինակ մը, որուն մէջ գրած է. «Սիրելի եղբայրանկցիս Պ. Յ. Քիւրտեանին, սրտագին նուէր: Ա. Չօպանեան, Փարիզ, 13 Նոյ. 1930»:

## 6

(Նախորդին նման: Երկու քերթ):

Փարիզ, 20 Սեպտ. 1930

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացայ ձեր Սեպտ. 6 թուակիր նամակը եւ ներփակ յաւելումն չատուածները գոր պէտք է տեղադրել ձեր յօդուածին մէջ ուր որ յարմար է, ըստ թուականներուն: Հարկ եղածը կ'ընեմ:

Յայամաուրքին համար 27.50 տոլար եւ Շարականին համար 15 տոլար առաջարկելը կը հաղորդեմ տիկին Աղնամաղեանին, որուն կը պատկանին այդ ձեռագիրները եւ եթէ հաւանի այդ դնով ծախել, ձեռագիրները ձեզի կը գրկեմ եւ իր հասցէն կու տամ ձեզի: Թերեւս լուսագոյն է որ կ'ընէր դուք մը՝ 45 տոլար տաք երկուքին:

Գիրքերու ծրարները աչքէ անցնելով նկատեցի յանկարծ որ «Հայ էջեր»ը սպառած է, հազիւ 2-3 օրինակ կը մնայ: Գտայ օրինակ մը, որ քիչ մը գործածուած է, բայց բացի կողքէն՝ լաւ պահպանուած է: Ներդրամիս եղէք եթէ այդ օրինակը գրկեմ ձեզի: Դուք արդէն անշուշտ կազմել կու տաք, որով բոլորովին նորի պէս կ'երևի:

Ձեր գրկած նկարները՝ գորգերու մասին՝ բաւական բազմաթիւ են,

չատանանք անոնցմով. Անահիտի ծախքը շատ մեծ է արդէն, և դեռ՝ այսքան յոգնութեամբ՝ հազիւ ծախքը կը հանեմ :

Այս օրերս Պ. Էսմէրեանն ալ կը տեսնեմ և կը խօսիմ ձեր մասին : Երկու ձեռագիրները իր քով են. կը կարծէի թէ ձեզի դրած է :

Եթէ Տիկին Աղնամազեան հաւանի, կը դրկեմ կամ Պ. Էսմէրեանին կը խնդրեմ ձեռագիրները դրկել ձեզի, համբու ծախքին գումարը կ'իմացնեմ ձեզի, համբու ծախքին գումարը կը դրկէք ինծի, իսկ ձեռագիրներու գինը՝ Տիկին Աղնամազեանին :

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

(Նամակին գլուխը) Անահիտի Բ. Թիւր լոյս կը տեսնէ 8-10 օրէն :

Ծանօթութիւն.— Գումարը որ կը յիշուի իբր Բէ իմ կողմէս առաջարկուած, արդէն ձեռագիրներուն համար ուզուած գումարն էր : Զարմանալի է որ Զօպանեան «կարծած» է Պր. Էսմէրեանի ինծի գրելը . . . երբ գիրար չէինք մանչնար եւ Պր. Էսմէրեան ինծի գրելու որեւէ պատճառ չունէր : Պր. Էսմէրեան ինքն ալ ձեռագիր հաւաքող էր եւ արդէն այդ երկու ձեռագիրները սկիզբէն ի վեր իր քովը պահեր էր : Շատ հաւանաբար Տիկին Աղնամազեան, որ բոլորովին անծանօթ էր ինծի, իբր Բէ իմ կողմէս ստացած ըլլայ ձեռագիրներուն արժէքը, քանի որ Պր. Էսմէրեան ծանօթ եւ մեծահարուստ մէկն էր Փարիզի մէջ, որով բնականաբար Տիկինը կրնար խոշոր գումար մը պահանջել : Զօպանեան նախորդ եւ յաջորդ նամակներուն մէջ կարծես ճիգ մը կ'ընէ ինքզինք արդարացնելու . . . եւ զիս ալ համոզելու որ ձեռագիրներու այս կորուստը . . . զիս աւելի պէտք է ուրախացնէ . . . որովհետեւ «ծանր» էին եւ արդէն ունիւմ եղեր . . . եւ նոյնիսկ 18րդ դարէն ըլլալու կասկածը կ'ուզէ ստեղծել ձեռագրաց մասին :

# 7

(Նախորդին նման : Զորս Բերր) :

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

27 Հոկտ. 1930

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Սեպտ. 5 և Սեպտ. 16 թուակիր երկու նամակները : Ներեցէք որ ուշացայ պատասխանելու : «Հայ Էջեր»էն օրինակ մը դրկեցի ձեզի, թէև դեռ թէ բոլորովին սպառած է և այլևս ոչ մէկուն կրնամ ծախել կամ դրկել (թերեւս քանի մը դրամահաւաններու քով դեռ մէկ քանի օրինակ գտնուի, իմ քօլս հազիւ մէկ կամ երկու օրինակ կայ, զոր պիտի պահեմ) :

Նիսի հայ կնոջ պատկանող ձեռագիր Յայտմաւորքին և Շարականին համար ձեր առաջարկած գումարը յայտնեցի Էսմէրեանին և խնդրեցի որ ձեռագիրներն ինծի դարձնէ, եթէ այդ տիկինը հաւանի այդ գնով ծախել՝ որպէսզի ձեզի դրկեմ : Բայց Էսմէրեան բնաւ որ այդ գնով ինքն ալ պատրաստ է զնելու, որով դուք ահազին ձեռագրին փոսթի ծախքէն՝ որ բաւական մեծ ըլլալու էր՝ կ'ապաստիք : Գրեցի այդ տիկնոջ, որ քիչ մը աւելի ուղեւոր հաւանե-



ցաւ: Հիմա կը յուսամ որ այդ գործը կարգադրուած է կամ կարգադրուելու վրայ: Դո՛ւք արդէն ունիք եղբւր այդ տեսակ ձեռագիրներ, բան մը չէին աւելցնէր ձեր հաւաքածոյին վրայ:

Անսահիտի Գ. թիւին մէջ (որ կը յուսամ մէկ ամիսէն կամ հինգ շաբաթէն կ'երևուի) պիտի գտնէք ձեր ուսումնասիրութեան առաջին մասը: Աստուծո սիրոյն, որիչ անգամ եթէ յոգուած ուղարկէք, ձեռագիրը գրեցէք, այդ մեքենան որ ունիք շատ դէշ կը գրէ, բոլոր տառերն աւրուած ու կէս կ'ելլեն, շաբաթանք է թէ՛ ինծի, թէ գրաշարին համար, ձեր գիրը շատ աւելի յստակ ու գիւրդնթեւեղի է: Եւ որ ծանօթութիւնները դոր առանձին թղթերով գրկած էիք, աւելցուցի ձեր յոգուածի առաջին մասին մէջ՝ որ որ յարմար էր:

Ձեր գրկած բոլոր նկարներուն քիչէները շինել տուած եմ, բաւական ծախքի նստաւ, ա՛յլ Լուսիթի մէջ ուրիշ պատկերներու յուանկարները դնել, քիչէները շինել տալ չեմ կրնար, ինչ որ կայ, բաւական համարենք: Ձեր ձեռագրին մէջ չէիք նշանակած տեղերը իւրաքանչիւր պատկերին, ինչպէս եւ պատկերներուն տակ չէիք նշանակած իրենց իւրաքանչիւրին տեղը եւ տակը գրուելիքը: այդ բոլորը եւ փնտաւելով պէտք է ընեմ, ու շնորհակալ պիտի ըլլայի եթէ դուք իսկ՝ իբր հեղինակ՝ ասիկա ըրած ըլլայիք:

Որդան կարմիրի վրայ ձեր գրած ուսումնասիրութիւնը կրնայ չահեկան ըլլալ եւ Անսահիտի մէջ կը հրատարակեմ դայն սիրով, բայց այս երկրորդ տարուան վերջերը, զորդերու վրայ ձեր ուսումնասիրութիւնը հրատարակելու վերջանալէն 1-2 թիւ յետոյ: Ահագին դէպ մը ունիմ նիւթերու, որ պէտք է հրատարակուին, եւ չեմ գիտեր ինչպէ՛ս տեղ պիտի գտնեմ:

Ձեր երկրորդ նամակով գրկած օրինակութիւնը Քուչակեան տաղերու մեծ հաճոյքով ստացայ: Իմ գտած եւ հրատարակած օրինակին հետ նոյնն է ձերը, բայց կան կարեւոր վարիանդներ շատ մը տողերու մէջ, եւ կան ձերինին մէջ քառականներ որ իմինիս մէջ չկան, ինչպէս եւ իմինիս մէջ կան որ ձերինին մէջ չկան: Երկու օրինակներու բաղդատութեամբ բնագիր մը կազմեցի, շատ կ'ուզէի հրատարակել Գ. թիւին մէջ, բայց շատ երկար է, զժուար թէ կարենամ նոյնիսկ մէկ մասը հրատարակել, հաւանաբար պիտի ոտկալուիմ այդ բնագիրը՝ աշխարհաբար թարգմանութեամբ հրատարակել Գ. եւ Ե. թիւերուն մէջ: Ձեր այդ օրինակութիւնն ալ մեքենայով գրած էք աւա՛ղ. ամբողջն ձեռքովս նորէն օրինակեր եմ: Նաշապետ Քուչակի Դիւանը սպասած է, բայց կը գրկեմ ձեզի օրինակ մը իմ «Հատընտիք Էջեր Քուչակեան տաղաշարքէն» գրք-քոյկին, որուն մէջ գրած եմ ծանօթ Քուչակեան սիրային ու պանդուխտի տաղերու յաւագոյններէն մաս մը:

Փարիզի Մատենադարանին ձեռագրաց մէջ Երզնկա կամ Եկեղեաց գաւառ գրուած ձեռագիր կա՞յ կամ ոչ, փնտաւելու եւ ձեզի յայտնելու համար հարկ եղած ժամանակը չունիմ գժրախտաբար, բայց գրեցէք նամակ մը Պ. Յրէզէրիկ Մակլէրին, որ հրատարակած է Փարիզի Բիբլիօտէկ Դասիօնալէ հայերէն ձեռագիրներուն ամբողջական ու բաւական մանրամասն ցուցակը՝ գրքի ձեւով, եւ ինդրեցէք որ ձեզի գրկել տայ օրինակ մը, որուն զինք յետոյ կը փճարէք, 25 թէ 35 Փրանք է, չեմ յիշեր, կարծեմ Էրնէստ Լըբու տունը հրատարակած է: Պր. Մակլէրի հոռոցէն է Պր. Յրէզէրիկ Մակլէր, Պրոֆեսոր Կոնստանտին, Լիբրօ տէ Լանք Օրիէնտալ, 1 պիղ Բուլոնարդ ար Մոնօրանսի, Փարիզ:

Սիրալիբ բարեւներով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան



Ծանօթութիւն.— Այս նամակը ինքնին կը հաստատէ նախորդ նամակին մէջ խնդրոյ առարկայ երկու ձեռագիրներուն վաճառման մասին ունեցած կատարածը: Պ. Պօղոս Խումբեան, փարիզահայ մեծահարուստ մը, որ չէի ճանչնար, ձեռք կը բերէր այդ երկու ձեռագիրները: Զօպանեանին լաւ ծանօթ եւ բարեկամ էր: Ցաւեցայ որ այդպէս *դորձածուած* էի: Որդան կարմիրի մասին աշխատութիւնն նախընտրեցի *Բազմալէպի*ն զրկել հրատարակութեան համար, ուր հրատարակուեցաւ եւ գրքոյկով ալ արտատպուեցաւ («Վիշապը հայկական գորգերուն մէջ» նկարագրող ուսումնասիրութեան հետ) 1931 — 1932ին: Հոս նշեմ որ Զօպանեանի կողմէ Թիւուրանցիի, Քուշակի եւայլն տաղերուն եւ քառեաններուն ըստ կամս հրատարակելու ո՛չ գիտական ձեւը չեմ ընդունած եւ ատոր համար էր որ *Բազմալէպի* մէջ 1932ին (քիւ 10 — 11) հրատարակեցի հայրեններու երկար շարք մը Սաղէմի քիւ 2323 ձեռագրէն, յետոյ արտատպուած: Գալով գրամեքենայիս, իրաւ որ գիրը ներկայանալի բան մը չէր եւ առաջին առքիւ փոխեցի:

## 8

(Նախորդին նման):

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Հոկտ. 18 թուակիր նամակը եւ ներփակ Քուշակեան տաղերուն օրինակութիւնը, ինչպէս եւ ձեր Հոկտ. 25ի նամակը եւ ներփակ «Որդան կարմիր»ի վրայ ձեր յօդուածը: Շատ շնորհակալ եմ:

Քուշակեան տաղերու ընդարձակ շարքէն նախորդ ձեր օրինակութեան համար արդէն դրած եմ ձեզի: Այս նոր զրկածնիդ նորութիւն չի պարունակեր. ամբողջն ալ ունիմ արդէն, բայց հոգ չէ, ինչ ինչ տաղերու մէջ մանր մանր վարիանդներ կան. դուք միշտ հաճեցէք զրկել ինծի այդպիսի օրինակութիւններ, ունէ՛ ձեռով կ'օգտագործեմ օր մը: Ամենամեծ դժուարութիւնը Անահիտի մէջ այս բոլորին եւ ուրիշ հարիւր տեսակ բաներու որ լեցուած են՝ տեղ դառնելն է: Այս Գ. թիւին մէջ ձեր «Գորգեր»ու յօդուածին առաջին մասը ամբողջութեամբ կ'երեւի եւ բաւական էջեր կը բռնէ, որով ցաւ ի սիրտ ստիպուեցայ Քուշակեան տաղերու շարքին շարունակութիւնը՝ զոր խմբագրած էի եւ շարուած էր՝ յաջորդ թիւերուն յետաձգել:

Նահապետ Քուշակի Դիւանը սպառած է, ինչպէս գրեցի. բայց զրկեցի ձեզի ուրիշ զրբոյցի մը, ուր Քուշակեան սիրային եւ պանդուխտի երգերուն լուսագոյնները ամփոփուած են:

Կը ցաւեմ որ Անահիտի Բ. տարուան թիւ Բ.ը չէք ստացած: Ղրկած էի: Այսօր նորէն կը զրկեմ:

Տիկին Ազնամաղեանի երկու ձեռագիրներուն համար զրեցի արդէն ձեզի: Էամէրեան ինք կ'ուզէ գնել: Այդպիսով փակուած նկատենք այդ հարցը: Էամէրեանը ձեռագիր չի ծախեր, դուք տեղը իրմէ պատասխանի մի՛ սպասէք:

Նստայի Նէնցիի Աստուածաշունչին յիշատակարանին համար կը դառնէք Գարեգին Վրդ. Յովսէփեանի (այժմ արքեպիսկոպոս) յօդուածին մէջ զոր պարունակող հին Անահիտը կը զրկեմ ձեզի այսօր: Աւելի մանրամասնութեան համար զիմեցէք Էջմիածին, տեղակալ Խորէն Մուրադէլեան արքեպիսկոպոսին (Գարեգին արքեպիսկոպոսը Նոր Նախիջեւան կը գտնուի):

Գրաշարը հիւանդացած ըլլալով Անահիտի թիւ Գ.ը քիչ մը ուշացաւ, սո՛սէ մը լոյս կը տեսնէ: Երկու օրինակներ զրկեցի ձեզի: Փորձերը զրկել



դժուար է (հազար բան ունիմ արդէն գլուխս, եւ կրնամ մոռնալ...) , պիտի ջանամ զրկել :

Ձեր երկրորդ նամակին մէջ տեսայ որ թիւ Բ . ք ստացեր էք . ուրեմն չեմ զրկեր : Ծառ կը ցաւիմ որ «Հայ էջեր»-ու այն օրինակը զոր ձեզի զրկեցի , դէշ կադմուած է եղեր : Պակտող նկարները չունիմ որ զրկեմ : Պէտք է այդ հատորը ինծի դարձնէք : Լիակատար օրինակ մը՝ մնացած չատ քիչ օրինակներուն մէջ փնտուելով կը զրկեմ ձեզի : Ուրիշ ճար չկայ :

Գորգերու վրայ ձեր յօդուածը ամբողջութեամբ երեւալէ յետոյ՝ ձեր նկարները ձեզի կը դարձնեմ , անհոգ եղէք :

Որդան կարմիրի յօդուածը կը պահեմ , հրատարակելու համար՝ երբ տեղ գտնեմ . այսինքն՝ հաւանօրէն՝ այս տարուան Ձ . թիւին մէջ կամ Գ . տարուան Ա . թիւին մէջ :

Ծատեր՝ ձեզի պէս՝ դնահատեցին Ահարոնեանի մասին զրածիս ողին : Ընդունեցէք սիրալիր բարեւներս :

Ա . Զօպանեան

Փարիզ , 8 Նոյ . 1930

Խանօրութիւն .— Զօպանեան ազնուօրէն «Հայ էջեր»-ու նոր եւ կատարեալ օրինակ մը զրկեց ինծի նախապէս զրկած պակասաւոր օրինակին տեղ : Ահարոնեանը Աւետիս Ահարոնեանն է : Որդան կարմիրի մասին ուսումնասիրութիւնս Բազմալէպի մէջ հրատարակեցի ի վերջոյ :

9

(Կամաչագոյն քղաատարական բացիկ) :

Սիրելի Պ . Քիւրտեան ,

Ինչպէս զրած էի ձեզի , ձեր խնդրանքին միակ լուծումն այն էր որ ձեզի զրկէի լիակատար օրինակ մը , եւ դուք ինծի դարձնէիք նախորդ զրկածըս : Կը զրկեմ ուրեմն այսօր ձեզի իմ մօտս մնացած չափազանց քիչ օրինակներէն մին :

Սիրալիր բարեւներով

Ձերդ

Ա . Զօպանեան

Փարիզ , 13 Նոյ . 1930

Խանօրութիւն .— Խօսքը «Հայ էջեր»-ու հատորին մասին է :

10

(Զորս քերթ) :

Փարիզ , 14 Դեկտ . 1930

Սիրելի Պ . Քիւրտեան ,

Ստացած եմ ձեր Նոյեմբեր 10 եւ 25 թուակիր նամակները :

Սպասելով որ նոր զրամեքնայ մը գնէք , նախընտրելի է որ ձեր յօդ-



ուսանները ձեր ձեռքով գրէք, հաւատացէք որ ձեր ձեռագիրը տեղի դիրքն-  
թեանն է քան այդ մաշած գրամեքենայով գրուածը: Ուղղագրութեան պա-  
կանները հոգ չէ՝ ես միշտ աչքէ կ'անցնեմ: Երկու ձեռագիրներու պատմու-  
թեան համար մի նեղանաք: Դուք ալ գիտէք որ մեծ արժէք ունեցող բաներ  
չէին եւ գրած էիք թէ ձեր հաւաքածոյին մէջ Շարական եւ Յայտմատւոր  
ունիք: Թարիկէն տեղի է որ քովս էին, զանոնք ցոյց տուած եմ քանի հոգիի՝ ա-  
պարդուն կերպով, անոնց տէրը եղող խեղճ կիներ յիսուն անգամ գրած է ու  
ստիպուած եմ պատասխանել: Եւն պարտաւոր ինչ որ համէրեանը չուզէր ինք գր-  
նել եւ ձեզի գրկել պէտք ըլլար, Յայտմատւորքը որ ահադին բան մըն է՝ ինչ  
ձեռով գրկելու չէի գիտեր, վարժութիւն եւ միջոցներ չունիմ այդպիսի առա-  
քումներ ընելու: Ձեմ ծածկեր որ երբ համէրեանը «եւ կը դնեմ» բառ, խոշոր  
ապրտապաշէ մը ապրտած ըլլալու զգացումը ունեցայ, եւ մտքս շանցաւ որ  
դուք որեւէ չափով պիտի ցաւէիք ստացած շրջալիւսող համար այդ ձեռագիր-  
ները որոնց քիչ արժէք ունենալը գրած էիք ինծի: Ինչ որ է, եղածը եղած է, ու  
ձեր զգացած ցաւն ալ շատ միտքարկի տեսակէն է:

Ձեր «Հայ գորդաշինութեան» վրայ յօդուածին առաջին մասը երեցու  
Գ. թիւին մէջ, եւ երեք օրինակ զրկեցի ձեզի: Պ. Եւանդեան որուն Ա. եւ Բ.  
թիւը գրկած էի ձեր խորհուրդով, ինծի փութաց զրկել որ այլեւս չգրկեմ ի-  
րեն, որովհետեւ «գրականութիւնը» որքան ալ սիրելի՝ իր հետեւած ճիւղը չէ  
կրկնել: Ձուր տեղ երկու թիւ զրկեցի եւ փութին ծախք տուած եղայ: Աւե-  
լորդ է ըստ իս՝ այդպիսի մարդոց հասցէն ինծի տալը: Երբ ձեր մէկ ծանօթը  
կամ բարեկամը՝ թերթ տեսնելով որոշապէս փափաք յայտնէ բաժանորդա-  
գրուելու, անոր հասցէն տուէք ինծի: Այլապէս, նեղութիւն մի՛ կրէք:

Կը ցաւիմ որ Անահիտի այն հին թիւը զրկելու տեղ ուր կայ Գարեգին  
Լախիսպոս Յովսէփեանի յօդուածը (եւ Եսայի Նչեցոյ յիշատակարանը) որ-  
խալմամբ ուրիշ թիւ զրկելու եմ: Այդ թիւը հաճեցէք ետ դարձնել, զայն հա-  
նած եմ հին հաւաքածուներէ որ սակաւաթիւ են: Բուն թիւը կը զրկեմ այս  
նամակիս հետ. այս թիւն ալ՝ օգտագործելէ յետոյ հաճեցէք ինծի դարձնել:

Քուշակեան տաղերու հրատարակութեան շարունակութիւնը (բաւա-  
կան ընդարձակ) պիտի տեսնել Գ. թիւին մէջ որ տպուելու վրայ է ե Յունուա-  
րի վերջերը լոյս կը տեսնէ:

Անահիտի այս Գ. թիւը արդէն բաւական ուշ մնաց զանազան պատ-  
ճառներով, պիտի ջանամ յաջորդ թիւերը կարելի եղածին չափ տեղի չուտ  
հանել: Երանի՜ թէ բաժանորդներն ալ խօսք հասկնային եւ ժամանակին վճա-  
րէին. Բ. տարւան Գ. թիւն հանցի եւ սակայն բաժանորդներուն ստուար մե-  
ծամասնութիւնը դեռ չեն վճարած Բ. տարւան բաժնեկիներ, իսկ նոյն իսկ Ա.  
տարին դեռ չվճարող բաժանորդներ կը մնան Ամերիկա, Անգլիա եւ նոյն իսկ  
Հոս...:

«Հայ Էջեր»ու լիակատար օրինակը զոր ձեզի գրկած էի, հիմա ստա-  
ցած ըլլալու էք: Նախկին պակասաւոր օրինակը հաճեցէք ինծի դարձնել:

Գորգերու վրայ ձեր ուսումնասիրութիւնը գրքոյի ձեռով հրատա-  
րակելու ծրարիրը զժրխտարար անգործագրելի է: Նախ, ձեր նամակի հաս-  
նելէն շատ առաջ, արդէն Գ. թիւին այդ մասը տպուած եւ գրերը ցրուած էին,  
պէտք էր այդ առաջին մասը նորէն շարել տալ, առկից դատ, Անահիտի նիւ-  
թական կացութիւնը առ այժմ այնպէս է որ չեմ կրնար սեւ յաւելուածական  
ծախք յանձն տանել. «Մատենաշար Անահիտ»ի ծրարիրը ես ալ ունիմ, բայց  
հիմակուհիմա չեմ կրնար գործադրել: Ասոր համար է, որ աշխատակիցնե-  
րուն վճարում ընելն ալ, զոր ինծի համար հաճոյք մը եւ պարտականութիւն



մը պիտի նկատէի, չեմ կրնար իրազօրծել: Նախ պէտք է Անահիտին կեանքը տպահարկել, եւ ջանալ (ինչ որ կ'ընեմ) հետզհետէ բաժանորդներուն ու նուիրատուներուն թիւն աւելցնել, որպէսզի ի վիճակի ըլլամ բոլոր փափաքներս կատարելու:

Ձեր զրկած նկարները պիտի դարձնեմ՝ ինչպէս զրեցի ձեզի՝ ձեր յօդուածին շարունակութիւնը տպուելէն յետոյ: Ահագին նիւթ ունիմ գիյուած, եւ չեմ գիտեր թէ Բ. մասը ամբողջութեամբ պիտի կարենա՞մ գնել Դ. թիւին մէջ. թերեւս ստիպուիմ երկու մասի բաժնել եւ Դ. ու Ե. թիւերուն մէջ տպել:

Անկեց յետոյ պիտի երեւայ Որդան կարմիրի վրայ ձեր յօդուածը: Աւելի ետքը սիրով կը հրատարակեմ ձեր ուսումնասիրութիւնը Հայ եւ Արաբ արուեստի յարաբերութեան վրայ, (այս նիւթը շահեկան է), ատեն շատ ունիք, կը խնդրեմ որ ձեռքով օրինակէք այդ յօդուածը: Հայ խճանկարին վրայ յօդուածներդ ալ շահեկան է, միայն թէ, եթէ ամենքը ուղէք Անահիտի մէջ հրատարակել, քիչ մը երկայն պիտի սպասէք:

Սիրալիր բարեւներով

Ձերդ

Ա. Չօպանեան

# 11

(Նախօրդին նման):

Փարիզ, 19 Յունուար 1931

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացայ ձեր Դեկտ. 27 թուակիր նամակը եւ ներփակ հինգ տուարը, որ բաժնեդինն է Պ. Թօփաղեանի: Շնորհակալ եմ: Նշանակեցի ձեր դուած այդ նոր բաժանորդին անունը իբր Բ. տարուան թիւ 3էն սկսեալ բաժանորդ. 4րդ եւ յաջորդ թիւերը կը զրկեմ իրեն ուղղակի: Գորդին ժե. դարէն (եւ ո՛չ ժե. դարէն) ըլլալը կը նշանակեմ թիւ 4ին մէջ: Եանդղեանի պարագան, ինչպէս կ'ըսէք, հաղուադէպ բան մը չէ զժրախտարար: Անահիտի նախկին շրջանի երկու հին թիւերը երբ ձեր աշխատանքը վերջանայ, հաճեցէք դարձնել ինծի:

Անահիտի 4րդ թիւին տպագրութիւնը կ'աւարտի 8-9 օրէն: Հոն պիտի տեսնէք բաւական առատ փունջ մը Քուչակեան տաղերու (որոնց համար ձեր զրկած օրինակութիւնն ալ գործածած եմ): Դժբախտաբար պիտի չտեսնէք հոն ձեր զորդերու վրայ յօդուածին երկրորդ մասը: Կը ցաւիմ, բայց անհնար եւ ձեր զորդերու մասը երկուքի բաժնել եւ մէկը 4րդին, միւսը 5րդին մէջ հրատարակել լաւ չէր ըլլար, իսկ այս 4րդին մէջ պատրաստ էի գնել շատ ստիպույական, այսմէական նիւթեր կամ երկար ատենէ ի վեր սպասող գրութիւններ: Լուսագոյն է որ 5րդ թիւին մէջ երեւայ երկրորդ մասը, ամբողջը մէկ անդաւաճէ: Անահիտի ծաւալը հետզհետէ նեղ կու գայ, ընդարձակել անհնար է, սոյն նիւթական պայմաններուն մէջ ուր կը կատարեմ այդ զժուար գործը: Ամէն մէկ թիւ ժամանակին հանձն ալ նիւթական պայմաններէն կախեալ է: Դեռ ատաճին տարուան բաժնեդինն իսկ չվճարողներ կան... իսկ երկրորդ տարուան բաժնեդիններէն հազիւ 100ին 80ը վճարած են տակաւին... Պիտի տեսնեմ որ պիտի յաղթեմ սակայն բոլոր զժուարութեանց:

Կարգացի Բազմալէպին մէջ հրատարակած յօդուածներդ: Կան հոն



բաւական կէտեր որոնց համաձայն չեմ, թերեւս զրեմ ալոյ մասին Անահիտի մէջ: Այն աշխատութիւնները զոր ծրագրած էք, շահեկան են բոլորն ալ: Ամէնքն ալ սիրով պիտի հրատարակեմ Անահիտի մէջ բայց աճապարելու չէք: Ատոնք հրատապ ալմէտութեան հարցեր չեն, միջ ամիս առաջ կամ յետոյ, նոյն արժէքը կը պահեն ալոյպիսի յօդուածներ: Անահիտի պէս հանդէս մը պէտք չէ միօրինակ պարունակութիւն ունենայ, միշտ նոյն տեսակ նիւթերով եւ նոյն անուններով: Այդպէսով, թէ՛ հանդէսը եւ թէ՛ զրոյցները կը շահին: Իսկ հանդէսի մը խմբագրին պարտքն է (Հ. Ակինեան իրաւունք ունի) աշխատակիցներէն աւելի նիւթ տալ ինքն իսկ իր ամսագրին: Գուք կամաց կամաց պատրաստեցէք այդ էղիւտները, հետզհետէ կը հրատարակուին: Անահիտ երկար պիտի ապրի, վստահ եղիք:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

Խնամօրութիւն.— Պր. Գրիգոր Թովագեանը այն ատեն Ուիչիդա գրուուող երկու հայերէն միւս էր, վաճառատան մը մէջ պաշտօնեայ: Պր. Եանրգեանը Նիւ Եորք գորգավաճառ էր: Բաղմալէպի յօդուածիս մասին ակնարկութիւնը Բաղմալէպի 1930, րիւ 12, «Նահապետ Քուչակի կամ Հայրենեան Ռուսաստանին առիւ» (տպագրուած առջեւ) գրած է: Զօպանեան կը սխալի կարծելով որ աշխատութիւններս որոնց մասին գրած էի «ծրագիրներ» էին: Ընդհակառակը, բոլորն ալ աւարտած աշխատութիւններ էին, որոնք Բաղմալէպի հիւրընկալ էջերուն մէջ այդ ատենները հրատարակուեցան: Զօպանեան համաձայն կ'երեւի Հ. Ներսէս Ակինեանի, երբ ան գրեթէ միմակը Հանդէս Ամսօրեայն կը լեցներ: Ասիկա բնական է առարկելի կարելի է նկատել:

## 12

(Նախորդին նման):

Փարիզ, 26 Յունուար 1931

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Վերջին նամակս ձեզի գրկելէս քիչ յետոյ ստացայ ձեր Յունուար 8 թուակիրը: Գրած էի արդէն թէ ստացայ չինոյ տոյարը զոր զրկած էիք ձեր նախորդ նամակով, նոր բաժանորդ Պ. Թովագեանի համար: Ստացայ նաեւ ձեր վերջին նամակով զրկած չինոյ տոյարը, որ երկրորդ տարւան բաժնեդինն է Պ. Հ. Քէչեանի: Երկուքն ալ բաժանորդ են Բ. տարւան Գ. թիւէն սկսեալ: Նշանակեցի անուններն, 4րդ թիւը եւ յաջորդ թիւերը պիտի զրկեմ իրենց ուղղակի: Շատ շնորհակալ եմ ձեր աջակցութեան համար:

Գիտեմ որ պիտի նեղանաք խմանալով վերջին նամակէս թէ ձեր գորգաշինութեան յօդուածին երկրորդ մասը յետաձգուած է 5րդ թիւին: Ես ալ շատ ցաւով տուի ալոյ որոշումը, բայց ուրիշ կերպ չէի կրնար բնել, ու միայն ձեր յօդուածին համար չէ որ ստիպուեցայ ալոյ որոշումը տալ: Գորգերու, տրեւեկեան արուեստներու վրայ յօդուածներ շատ շահեկան են եւ կ'ուզեմ որ Անահիտ անոնց յատկացնէ բաժին մը, բայց անհնար է ամէն թիւին ալոյ նիւթերուն բաղմալիւ էջեր նուիրել, Անահիտի բաժանորդներուն մէջ զօրպալմաճանները հարկւրին չինոյ են հազիւ, եւ ալոյ տեսակ նկատումներով արդէն թերթ խմբագրել իմ դործս չէ: Պէտք է որ Անահիտը ունենայ ալոյպիսի պա-



բունակութիւն, արժեքաւոր գրութիւններ ամէն ճիւղի մէջ, որպէսզի իր բուն ընթերցողները շահագրգռէ: Ձեր յօդուածին երկրորդ մասը բան մը չի կորսնցներ: Երգ թիւին մէջ երեւալով: Անահիտի 4րդ թիւն ալ կը չափն՝ նորութիւն ու պէսպիսութիւն պարունակելով: Կը ջանամ 6րդ թիւին մէջ զննել ձեր յօդուածը Որդան կարմիրի վրայ: Անկէջ ետքն ալ կը հրատարակենք մաս մաս Հայ եւ Արաք Յարաբերութեան վրայ զբաժնիդ որ պատկերադարձ է՝ կ'ենթադրեմ: Անպարելիւ պէտք չկայ: Կը յուսամ որ թէ՛ մենք եւ թէ՛ Անահիտը դեռ երկար տարիներ պիտի ապրինք:

Թիւ 3էն կը զրկեմ երկու օրինակ (քիչ մնացած է) . էթէ պէտք բլլայ, յետոյ հատ մըն ալ կը զրկեմ:

Հին Անահիտի թիւը դարձուցէք երբ այլեւս պէտք չունենաք:

Պալենց գրականատէն գրեցի որ ձեզի զրկէ զօնոր բանասիրաման խորակեանք դիբքը Գարեգին արքեպիսկոպոսի. էթէ չունի, ինծի կ'իմացնէ: Այդ պարագային իմ օրինակս կը զրկեմ ձեզի, որպէսզի կարգալէ յետոյ ինծի դարձնէք:

Սիրալիք բարեկենտով

Ձերդ

Ա. Չօպանեան

Ծանօթութիւն.— Պր. Հ. Քէշեանը Ուիչիդայէն հեռու՝ 200 մղոն՝ Օդեսիոյ Սիդիի մէջ գորգի առեւտրով կը զբաղէր: Որդան կարմիրը Բաղմա-վէպի մէջ հրատարակեցի 1932ին:

13

(Կանաչագոյն թղթատարական բացիկ):

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Փետր. 6 թուակիրը: Ձեմ յիշեր պատասխանեցի՞ արդէն: Էնթադրելով որ չեմ պատասխանած, այսօր կը զրկեմ ձեզի: Ձեր ուսումնասիրութեան վերջին մասը կ'երևայ անպատճառ թիւ 5-6 միացեալ թիւին մէջ: Պիտի ջանամ ձեր Որդան կարմիրի վրայ յօդուածը զննել Գ. տարւան Ա. թիւին մէջ, բայց չեմ համարձակիր որոշ խոստում ընել: Գաղափար չունիք ինչքան դէղերով բան ունիմ հրատարակելի, էթէ թիւ 1ին մէջ չերևայ, թիւ 2ին մէջ՝ անպատճառ կը հրատարակուի:

Ստացայ Անահիտի հին թիւերէն մին (զոր զրկած էի ձեզի) եւ զոր դարձուցած էք: Թերեւս տարագային հրատարակեմ Սաղարեանի Էդիտին թարգմանութիւնը. առ այժմ միտք չունիմ: Խորակեանց դիբքը ստացած ըլլալու էք հիմա: «Հայ եւ Արաք Գեղարուեստ», «Թորոս Տարօնեցի», շատ շահեկան նիւթեր են եւ մեծ սիրով պիտի հրատարակեմ Անահիտի մէջ: Նոյնպէս՝ աւելի ետքը՝ «Վիշապը Հայ գորգերու մէջ», «Խճանկար» եւն.:

Սիրով ձերդ

Ա. Չօպանեան



Ծանօթութիւն.— «Թորոս Տարօնեցի»-ն հրատարակեցի *Տարօնի Արծիւի մէջ*, 1943, քիւ 21 եւ 22: Յետոյ զատ գրեցի: «*Վերջապէս Հայ դարդե-րու մէջ*» *Բաղմատէտ*, 1931-1932, եւ *Որդան կարճերի* հետ զատ գրեցի:

Այս բացիկը անբուական է: Թղթատարական կնիքը Մարտ 1931 ունի:

## 14

(Թիւ 2ին պէս):

Սերեյի Պ. Քիւրտեան,

Շատ կը ցաւիմ որ տունը չէի երբ եկեր էք:

Ես ալ շատ ուրախ պիտի բլլամ ձեզ տեսնելով:

Յառաջիկայ կիրակի առաւօտ ժամը 9էն 10 ու կէս տունս պիտի սպա-սեմ: 10 ու կէսին ստիպուած եմ մեկնել: Եթէ կարենաք այդ միջոցին դալ ին-ծի, շատ գոհ կ'ըլլամ:

Սերայիւր բարեւներով

Ա. Զօպանեան

Փարիզ, 13 Մայիս 1931

Անսխիտի 5-6 թիւը, որուն մէջ երեցս ձեր յօդուածին երկրորդ մա-սը, դրկեցի Ուիլիզայի ձեր հասցէին. բայց որպէսզի աւելի շուտ տեսնէք, օ-րինակ մը եւս կը դրկեմ ձեր Փարիզի հասցէին:

Ծանօթութիւն.— Այդ միջոցին Փարիզ էի եւ գացեր էի Զօպանեանը իր բնակարանը տեսնելու: Դժբախտաբար հոն չէր: Դժնայանին հետ երկտող մը բողոքեցի էի որուն ի պատասխան սոյն նամակը դրկած էր Փարիզի պան-դոկս: Ժամադրեալ օրը հանդիպեցանք իրարու: Այդ ատեն էր որ Փարիզէն Թրիէտի վրայով, շոգեմաւով, Պարուսի նաւահանգիստով, գացի Երեւան եւ էջմիածին, անկէ ալ Պարսկաստանի վրայով վերադարձայ:

## 15

(Նման նախորդին):

Սերեյի Պ. Քիւրտեան,

Ձեր երկտողն ստացայ եւ շատ ցաւեցայ որ ձեր երկար ճամբորդու-թենէն դարձին ձեզ անձամբ չտեսայ: Անշուշտ շատ շահեկան բաներ պիտի ունենայիք ինծի պատմելիք: Ձեր այցելութիւնը առաջուց ինծի իմացնելու էիք, որ ձեզի սպասէի:

Ամէն ջանք պիտի ընեմ որ ձեր «Հայ եւ Արար գեղարուեստ. յարա-բերութիւնները» յօդուածին առաջին մասը զնեմ տպուելու վրայ եղող թիւին մէջ, բայց շատ յոյս չունիմ որ պիտի յաջողիմ. դիզուած եւ շատոնց սպասող նիւթեր, ինչպէս եւ այժմէական կարեւոր նիւթեր շատ ունիմ, տեղ դռնէլ այս ամէնուն դժուար է: Պատկերներն ալ այնպէս դասաւորուած են որ առաջին



ժամին մէջ շուտաւ պատկեր չկայ, զորոցը նշանաւոր մասին կը վերաբերեն. շին-  
վանքը պատրաստ են տրելն: Եթէ այս նշանաւոր թիւին մէջ չգտնուիմք զմեզ  
տեսնելն մասը, յանդիմ թիւին մէջ տարւելը մէկմայ կը գտնուի. թէ, այս լուսն  
գտնի է: Արդէն իմէլ կ'ուզէր որ գրքոյնի մեւոյ աչ նշան, նախընտրելի է որ  
նախ նորոցնէմ տարաբնուակեան թիւ թիւն ծախք կ'ըլլայ, աչ միտն թիւն, աչ  
տարաբնութեան, կողքի և կողմի նամար. կ'նկատուիմ որ լուսնեան գտնու  
մը կ'ընէ նորէն ծախք: Կ'ուզեմ որ տեսնուց գիտնար աչ գտնուելն շուտա  
կուսիւնը, մէր նաւանութիւնը տաչ, մաս մըն աչ գրելը աչ գտնուելն, և  
շատայ գործողքէր աչ ծրարիքը: Եւ մեծ գծաւորութիւններոյ կը շարունա  
կեմ կոր Անտիիտի շրտաբնութիւնը: Տեսնուիմ տարւուց շուտ մասնէ  
Անտիիտին տեղիտեմ տեղիին տեղիտեմ, Արդէն, Երկրորդ, Ծրարի, ևն.  
շամնէղիմնէրէն տեղն մէկուն վրայ 25 Քրտնը կը կարտեմն, գտնուիմ  
կը կատարուին շափողանչ աչ և գտնուց կ'ըլլայ, Արդարեւ ևն տեղն շին-  
յու տարաբնութեան՝ գրքոյնի շրտաբնութեան նամար:

Գարեգին սրբազանին ինչպէս և իմիշտնի միտարանութեան միշտ գրք-  
եամ Լմ Անտիիտ, յայց տեսնէ մը թ վեր, բլէ և ևս չեն գարնէր, չեն յաննէր  
կոր տեղիմադէրնէրուն:

2Էր տարաբնութիւնները թնծի գրէցէր, ինչպէս:

Ընդունեցէր սիրայիք բարեւելքս:

Ա. Զոպանեան

Փարիզ, 25 Հոկտ. 1931

Մանօրութիւն.— Խորի. Հայաստանէ վերադարձիս կիր Փարիզ կան-  
դիպեցայ, հոն չէր Զոպանեան եւ առիթ չեղաւ զինք տեսնելու: Այդ տարւում  
Սեպտ. 1ին հաւալ մեկնեցայ Ֆրանսայէն:

Հրատ. Բ. ՔԻՐՈՍԵԱՆ

(Շար. 1)